

Aktuelnost Popera i metodologija analize društveno-političkih diskursa

(Nacrt za metodu kritičke analize društveno-političkih diskursa)

DUNJA ŠEŠELJA
Filozofski fakultet, Novi Sad
E-mail: seselja@eunet.yu

UDK: 1 Popper, K. R.
1 Feyerabend, P. K.
165.73
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 30. siječnja 2003.

Problem metodologije kritičke analize društveno-političkih diskursa počiva pre svega na nedostatku objektivnosti većine savremenih pristupa, odnosno njihovoj pretenziji da budu "vrednosno neutralne" i nezavisne od bilo kakvog ideološkog stanovišta. Naime, svaka analiza mora početi od nekakvog (hermeneutičkog) ugla posmatranja, što znači, od nekog određenog kriterijuma. Kako savremeni društveno-politički diskursi obuhvataju različite sfere praktičkog života, pri analizi im se mora pristupiti s obzirom na mnoštvo različitih kriterijuma. S druge strane, opšte vrednosti, kao što su pravda, sloboda, istina i sl, usled svoje višeznačnosti zahtevaju neki dodatni kriterijum da bi bile precizno određene. To pak znači da neki kranji ugao posmatranja, tj. konačni meta-pristup nije moguć. Analiza stoga mora počivati na pluralizmu vrednosti, kao i na mogućnosti da sama postane objekat kritike u okviru istog metodološkog pristupa.

Analiza zasnovana na ova dva principa sastojala bi se od tri koraka – konstrukcije, kritike i alternativne konstrukcije, pri čemu svaka alternativna konstrukcija postaje predmet nove kritike, dok konstrukcija može polaziti od različitih kriterijuma proučavanja. Time dobijamo dva smera analize: vertikalni (od konstrukcije do alternativne konstrukcije) i horizontalni: s obzirom na pluralizam kriterijuma od kojih se u analizi polazi.

Ovakav nacrt dosta podseća na Popperovu shemu: problem – probna teorija – eliminacija greške – novi problem, kojom on određuje metod razvoja nauke uopšte. Zbog ove sličnosti autor razmotra koliko je u slučaju kritičke analize društveno-političkih diskursa Popperov pristup opravdan, ukazujući na suštinske razlike između izloženog metodološkog nacrta i Popperove teorije. Pokazaće se da je po ovom pitanju Popperov pristup neodgovarajući. Štaviše, metodologija kritičke analize društveno-političkih diskursa, koja zadovoljava zahteve postavljene na početku rada, bliža je osnovama Fajerabendovog epistemološkog anarhizma, radikalno suprotno Popperovom kritičkom racionalizmu.

Ključne reči: ANALIZA, DISKURS, DRUŠTVENO-POLITIČKI, METODOLOGIJA, KRITERIJUM, KRITIKA, KARL POPPER, POL FAJERABEND

I. Problem metodologije analize društveno-političkih diskursa

Da bismo započeli razmatranje teme koja je u naslovu ovog rada, moramo razjasniti otkuda potreba da se pitanje metode u ovom smislu uopšte postavi, imajući u vidu savremeni društveno-istorijski okvir u kojem će se ovo razmatranje i kretati.

Nakon velikih ideologija XX. veka, koje bi se u najkraćem mogle svesti na tri osnovna diskursa: liberalni, egalitarni i solidarni,¹ u XXI. vek ušli smo pre svega u okviru tzv. procesa globalizacije. S jedne strane, i dalje smo suočeni sa tendencijama te tri megaideologije i njihovim neprestanim polemičkim delovanjem; problem njihove sinteze ostao je otvoren i još nije ukazano ni na kakvo njegovo, praktično izvodivo, rešenje. Isto tako, ostalo je i otvoreno

¹ M. Brdar, "Megaideologije i problem sinteze: ka kritičkoj revalorizaciji društveno-naučnih paradigmi", *Theoria*, 35, no. 1, 69–96. str.

pitanje *vrednosno-neutralnog* stanovišta u analitičkom pristupu ovim megaideologijama, odnosno, kako, pri kritici izbeći zapadanje u kriterijume jedne od njih. S druge strane, globalizacija, kao višedimenzionalni proces ekonomskog, političkog, socijalnog i kulturnog delovanja i povezivanja na nadnacionalnom nivou, teško da se može više zaobići u analizi bilo koje društveno-političke paradigme. Tu se suočavamo sa tri osnovne potoškoće:

i) sfere praktičkog života koliko su s jedne strane postale usko povezane (pre svega pod uticajem sveopšteg povezivanja političkih i ekonomskih procesa), toliko su se sa druge strane usko suzile na sopstvena područja, postavljajući sopstvena merila kao jedina;

ii) neki univerzalni kriterijumi na osnovu kojih bi se procenjivala različita ideološka gledišta – vrednosti kao što su sloboda, pravda, istina i sl. – i sami su višeznačni, tako da ih je nemoguće koristiti bez prethodnog pojašnjenja šta pod samim tim vrednostima podrazumevamo; to znači da za jasno određenje ovih vrednosti moramo postaviti neke nove kriterijume;

iii) posebna opasnost svakog kritičkog osvrta krije se u njegovoj sopstvenoj postavci koja je takođe uvek izgrađena iz ugla neke druge paradigme, pri čemu se najčešće to novo stanovište ili ističe kao a) “neideološko”, b) ili se uopšte ne predstavlja kao ikakvo stanovište, već naprosto kao imanentna kritika, ali bez objašnjenja kriterijuma od kojeg se u analizi polazi, c) u slučaju da se polazno stanovište i iznese, ono se postavlja kao a priori ispravno, bez otvorene mogućnosti za kritiku tog istog (dakle kritičarevog) pristupa.²

Kritika savremenih društveno-političkih diskursa³ zahteva, prema tome, specifičnu metodu kako bi se ove prepreke izbegle. To će biti omogućeno pridržavanjem sledećim metodološkim zahtevima:

1) s obzirom na problem ii) neki apsolutni meta-nivo sa kojeg bi kritika bila zasnovana, pokazuje se nemoguć (jer uvek ostaje otvoreno pitanje krajnjeg kriterijuma). Zbog toga će naše polazište biti zahtev za *pluralizmom kriterijuma* na osnovu kojih otvaramo mogućnost višestruke kritike;

2) s obzirom na probleme i) i iii), svaka kritika mora imati sledeće elemente:

- jasno određeni ugao iz kojeg se u tumačenju datog diskursa polazi;
- jasno definisan kriterijum na osnovu koga se isti kritikuje;
- metodološki već pripremljenu mogućnost za dalju (samo)kritiku upravo iznete kritike.

U skladu sa ovim zahtevima prvo će biti izložena struktura metode kritičke analize, zatim će se obrazložiti takvo njeno formulisanje i konačno, biće ukazano na značaj i šire značenje jednog ovakvog metodološkog pristupa, s osvrtom na metodološku zamisao Poerovog kritičkog racionalizma i Fajerabendovog epistemološkog anarhizma.

II. Struktura kritičke analize

I. Konstrukcija

1. definicija predmeta posmatranja (datog društveno-političkog diskursa);
2. određenje ugla posmatranja diskursa (iz kog područja znanja mu se pristupa);
3. tumačenje *status-a quo* koji nosi dati diskurs, uključujući argumentaciju u skladu sa I2.

² Npr. kritička teorija društva (poznata u okviru *frankfurtskog kruga*) nije uspeła da izbegne ovu metodološku grešku (videti: M. Brdar, “Vera-znanje-moć: znanje i kritika u ‘kritičkoj’ i ‘tradicionalnoj’ teoriji društva”, *Teorija*, no. 5).

³ Pojam diskursa ovde je upotrebljen s obzirom da je on najbliži jednom teorijsko-praktičkom sklopu prema kojem savremeni politički koncepti funkcionišu, tj. koji se mora imati u vidu ukoliko se ovi žele kritički analizirati. Pojam *paradigme* namerno nije upotrebljen, jer on više upućuje na teorijski zasnovane koncepte, odnosno na njihove pretpostavke, prema kojim se onda ostatak datog sistema razvija.

II. Kritika

1. kriterijum na osnovu kojeg se kritika iznosi;
2. analiza problema u *statusu quo* datog diskursa (s obzirom na I3. i II1.)
  - a) određenje problema;
  - b) argumentacija kojom se potvrđuje inherentnost problema *statusu quo*;
  - c) argumentacija kojom se utvrđuje značaj problema (s obzirom na kriterijum – II. 1.)

III. Alternativna konstrukcija (rešavanje problema)

1. izlaganje plana⁴ kojim se rešava problem (II. 2.)
2. argumentacija koja potvrđuje rešivost problema datim planom.

Ovim pak struktura nije završena. Zapravo data tri koraka predstavljaju jedan segment niza koji bi se mogao prikazati na sledeći način:

$$K1 - Kr1 - AK1 = K2 - Kr2 - AK2 = K3 - \dots$$

(gde K označava konstrukciju, Kr – kritiku, AK – alternativnu konstrukciju, a redni brojevi segment analize kojim ovi koraci pripadaju).

Dakle, svaka alternativna konstrukcija polazište je novog kritičkog razmatranja.

Tako dobijamo mogućnost za dvostruki razvoj kritičke analize:

1) *horizontalno* – tako što ćemo polaziti od različitih konstrukcija, odnosno od različitih kriterijuma kritike;

2) *vertikalno* – tako što će se analiza razvijati prema gore prikazanom nizu.

Konačno, kompletna struktura kritičke analize izgledala bi ovako:

K1	K1a	K1b	itd. →
Kr1	Kr1a	Kr1b	
AK1=K2	AK1a=K2a	AK1b=K2b	
Kr2	Kr2a	Kr2b	
AK2=K3	AK2a=K3a	AK2b=K3b	
↓ itd.			

(gde a, b,... – označavaju analize različite prema polaznim kriterijumima)

Ako pogledamo sada metodološke zahteve koje smo gore postavili, uočićemo da ih ovako strukturisana analiza u potpunosti ispunjava. Ona obezbeđuje zahtev za pluralizmom kriterijuma, jer ni jedan kriterijum ne postavlja kao apsolutan, već naprotiv ostavlja ravnopravnu mogućnost za druge kriterijume analize i kritike (zahvaljujući svom *horizontalnom* pravcu).

Takođe, ona obezbeđuje mogućnost samokritike, tj. otklanja opasnost od apsolutizovanja teorijskog pristupa iz kojeg se analiza iznosi, zahvaljujući svom *vertikalnom* pravcu.

Uz to, treba napomenuti i značaj trećeg koraka – davanja alternativne konstrukcije. Zašto se ne možemo zadovoljiti imanentnom kritikom nekog diskursa, koji bi nas takođe sa svim lepo štitio od zapadanja u novu ideološku konstrukciju?

Za razliku od teorijskih analiza, u kojima ne nailazimo ni na kakav problem sa imanentnom kritikom, kod društveno političkih diskursa stvar stoji drugačije. Oni su, naime, bitno

⁴ Termin *plan* preuzet je iz teorije debate, gde se koristi za konstrukciju koju nudi opovrgavajući govor, rešavajući problem čije postojanje je pronašao u konstrukciji prvog govora.

stvar praktičke sfere. Kod njih immanentna kritika može odlično ukazati na posledice koje dati ideološki koncept može proizvesti, ali ona ostaje puka priča pred pitanjem: “a šta drugo učiniti s obzirom na *status quo*?”. Jer ukoliko se ne ukaže na mogućnost alternativnog delovanja, zagovornici objekta naše kritike lako se mogu pozvati na nemogućnost da se bilo šta drugo učini, a u strogo determinisanoj situaciji pozivanja na odgovornost nema (jer nema slobode odlučivanja, pa “donosioci odluka” predstavljaju samo marionete viših političkih moćnika; jedino za šta ih u tom slučaju možemo kritikovati jeste saučesništvo u velikoj političkoj igri, što ipak ne pogađa ni malo prvobitnu metu naše kritike – sam ideološki koncept delovanja). Tako naša kritika može ostati usamljena (čak i romantičarska) priča, s obzirom da ne uzima u obzir *nemogućnost* drugačijeg delovanja.

Naravno, immanentna kritika je više nego potrebna, ali mi je ovde posmatramo kao sastavni deo jedne kompletnije kritičke analize, koja pruža i alternativnu mogućnost delovanja. Imanentni kritički pristup prihvatamo, dakle, samo u slučaju da alternative zaista nema. Da li je u praktičkom životu to danas nekad (ili često?) i slučaj, predmet je neke druge rasprave.

III. Mogućnosti i specifičnosti datog metodološkog nacrtu

Ovako izloženu kritičku analizu ne treba pak gledati kao dovršeni niz postupaka, tj. treba imati u vidu da je ona zapravo kostur analize koja uključuje mnoštvo različitih mogućnosti. Naročito kad je reč o njenoj novoj etapi (označenoj na šemi kao Kr2) koja treba da je kritika prethodno datog izlaganja. Naime nova analiza (nastavak vertikalnog pravca analize) može biti i drugačije zasnovana nego što je to izneto u prvobitno datoj strukturi (na str. 2).

Kao prvo kontra-argumentacija može se kretati na dva nivoa:

1) arumenti koji su usmereni na tumačenje teme koja je izneta u konstrukciji (K1), i koji time predstavljaju dijalektičko⁵ preispitivanje date interpretacije: da li je interpretacija teme odgovarajuća., odnosno, da li je uzet odgovarajući kriterijum za njeno tumačenje i da li je on na pravilan način upotrebljen;

2) argumenti koji polaze od datog tumačenja (K1) i prihvatajući ga, daju kontra-argumente daljeg izlaganja, dakle za Kr1 i AK1 (po principu “čak i ako prihvatimo tumačenje K1, nailazimo na sledeće probleme u vezi sa ostatkom iznetog slučaja...”).⁶

Drugo, postavlja se pitanje drugog koraka početne analize, koji smo nazvali kritika. Možemo ići redom od tačke do tačke i opovrgavati ih kontra-argumentima: prvo za kriterijum kritike kao neodgovarajući, zatim za analizu problema, njegovu inherentnost i konačno njegov značaj. Time možemo doći do zaključka da problem uopšte ni ne postoji (kako je iznet u Kr1), te da nije potrebna nikakva promena *status-a quo*.

Treće, analizom trećeg koraka (alternativne konstrukcije) može se pokazati da:

- je izneti plan neostvariv;
- da ne rešava problem iznet u Kr1;

⁵ Ovde se pod dijalektičkim ispitivanjem misli na jednu od dve komplementarne komponente svakog teorijskog pristupa: hermeneutičku (koja daje izvestan smisao određenom polju stvarnosti i time njegovo tumačenje) i dijalektičku, koja preispituje istinitost datog tumačenja.

⁶ Ovakva struktura argumentacije karakteristična je i za teoriju debate (kao organizovane rasprave koja se vodi prema određenoj strukturi i pravilima, između dva tima, jednog koji iznosi argumentaciju u korist zadate teme i drugog, koji iznosi kontraargumente i argumente za svoje, suprotstavljeno stanošvište; treći član debate je sudija, kao presonifikacija javnosti, koji se između dve suprotne linije argumentacije odlučuje). Tu je struktura drugog govora poznata kao “rebutle speech” – opovrgavajući govor. Oba tima iznose svoj “case” – slučaj (od kojih se prvi sastoji najčešće iz elemenata datih u gornjoj strukturi na str. 2 ovog rada, dok drugi ima elemente iznete na str. 4). Videti: Roy Wood & Lynn Goodnight, *Strategic Debate*, Lincolnwood, Illinois USA, 1994.

– da proizvodi više štete nego koristi (što znači ili apel za pridržavanje *status-a quo*, koji i sam jeste nekakav “plan”, ili pak za novi plan);

– može se ponuditi novi plan (kontra-plan) što bi onda bila zapravo AK2.

Konačno, otvorena je i mogućnost kritike koja će osporavati celokupni pristup prvodbitnog izlaganja tako što će na području gnoseologije, epistemologije ili metodologije osporiti dati koncept kao neopravdan (čak se i sama tema analize može osporiti: npr. ukoliko je izneta analiza nekog socijalističkog diskursa, može se potencijalno argumentovati da tako nešto kao što je “socijalistički diskurs” realno uopšte ni ne postoji itd.).⁷

IV. Problem relativizovanja

Pluralizam kriterijuma koji smo postavili kao početni zahtev za ovakav tip analize može se činiti uzrokom relativizovanja hijerarhije samog sistema vrednosti i shodno tome, samih pristupa. Jer ovakvo polazište principijalno ostavlja mogućnost i za jednu fašističku doktrinu da iznese svoje stavove i na njihovim temeljima kritikuje neku drugu koncepciju.

Da bismo razjasnili ovaj problem, moramo najpre ukazati na razliku propozitivno-teorijskog nivoa i performativno-pragmatiskog. Ono što ovde iznet metodološki nacrt nudi jeste isključivo kretanje u propozitivno-teorijskom polju, dakle on podrazumeva slobodu izbora kriterijuma i polaznih vrednosti i s tim u skladu iznošenje argumentacije. Time se nikako ne zapada u relativnost, već se upravo analitički dolazi do konsekvenci mnoštva stavova, tako da, idealno gledano, konačno imamo pregled svih mogućih pristupa, kao i njihovih praktičnih konsekvenci. S druge strane, ne treba izgubiti iz vida ni to da svaka kritika i sama postaje predmet nove kritike u okviru ovog metodološkog pristupa, tako da se i na toj osnovi posledice izvesnih teorijsko-ideoloških doktrina mogu izneti na videlo.

Dakle na nivou teorijske analize ovaj pristup veoma je sličan epistemološkom anarhizmu, kakav predlaže Fajerabend.⁸ Momenat kada pak svaki dalji anarhizam među kriterijumima prestaje jeste prelazak u performativno-pragmatisko područje: to je momenat odluke, kada se na osnovu iznete analize konkretno odlučimo da iz određenih razloga zastupamo jednu ili više njih.⁹ Štaviše, kada smo izvršili kritiku jedne konstrukcije s obzirom na različite kriterijume, tek tada smo u stanju da donesemo najpogodniju odluku, jer smo u stanju da svesno izaberemo, imajući u vidu prtpostavke i potencijalne praktične posledice datih pristupa, a ne samo da se povodimo za svojim ustaljenim (ko zna kako zasnovanim) uverenjem.

V. Aktualnost Poperovog kritičkog racionalizma u pogledu kritičke analize društveno-političkih diskursa

Na osnovu metodološkog nacrta izloženog u ovom radu, može se činiti da je ovakva shema dosta slična, ako ne i ista sa Poperovom¹⁰ shemom, kojom on određuje metod razvoja nauke. Naime, Poperova shema sastoji se iz sledećih koraka:

– *problem1* (koji nastaje iz suprotstavljanja aktuelnog naučnog sistema – *teorije1* i stvarnosti)

⁷ Ovakav argument se u teoriji debate naziva *critique*.

⁸ Više o praleli ovog i Fajerabendovog pristupa videti niže u ovom radu.

⁹ Čak i u samoj debati, gde su debateri uključeni u performativnu dimenziju samim činom rasprave, a imajući u vidu da oni mogu braniti stanovište koje je suprotno njihovom ličnom uverenju, relativizacija je ipak isključena trećim članom debate – sudijom, koji, kao personifikacija javnosti, predstavlja kontakt sa pragmatiskom sferom. Sudija se, naime, na koncu debate odlučuje između dve struje argumentacije, tj. on *donosi odluku* za jednu od dve opcije.

¹⁰ Karl R. Poper (Karl Raimund Popper) 1902–1994.

– *probna teorija T2* (koja treba da reši *problem1*)

– *eliminacija greške* (ukoliko u tome T2 uspe, ona može postati nova aktuelna teorija, pri čemu mora najpre zadovolji još dva uslova: mora povezati do tada nepovezane probleme; mora biti nezavisno proverljiva, ukazujući na nove empirijske fenomene. T2 zapravo mora imati kako veći empirijski sadržaj od T1, tako i veću objašnjavačku i predviđačku moć, kao i mogućnost preciznije provere);

– *uspostavljanje T2* (čime se isti proces nastavlja, po uočavanju novog problema – P2).¹¹

Zbog ove sličnosti, kao i zbog činjenice da Poper svoj *kritički racionalizam* razvija kao teoriju koja se tiče nauke uopšte, dužni smo da razmotrimo koliko je u slučaju kritičke analize društveno-političkih diskursa njegov pristup opravdan i u kakvom je odnosu metodološki nacrt izložen u ovom radu prema Popеровој teoriji.

Najpre, podsetimo se ukratko još nekih osnovnih crta Poperove metodologije. Treba imati u vidu okruženje u kojem Poper razvija svoju teoriju. Njegova intencija je, naime, pre svega usmerena na opravdanje preokreta u nauci kakav se desio sa Ajnštajnovom teorijom relativnosti u odnosu na klasičnu Njutnovu teoriju. Poper se dakle pita: u kojim metodološkim okvirima se kreće nauka i njen permanentni razvoj?¹²

Za razmatranje u ovom radu od značaja je da vidimo:

i) kako Poper shvata nauku i koliko tumačenje društveno-političkih diskursa potpada pod tu definiciju;

ii) koliko Poperova metoda, uzeta u svojoj dvostrukoj funkciji, kao metoda kritike i razvoja nauke istovremeno (dakle sa negativnom i pozitivnom heurističkom crtom),¹³ odgovara metodološkim zahtevima koje smo postavili na početku ovog rada.

Podimo stoga najpre od Poperovog određenja nauke. Nauka, naime, mora, prema njemu, da zadovolji sledeća tri osnovna kriterijuma:

1. njen sistem iskaza mora biti sintetički, kako bi predstavljao neprotivrečan mogući svet, što zapravo predstavlja zahtev za postojanjem skupa iskaza sistema i skupa njegovih potencijalnih pobijača;

2. naučni sistem mora dalje zadovoljiti kriterijum razgraničenja nauke od ne-nauke, čime se obezbeđuje da predmet nauke bude u okviru empirijskog sveta, tj. da taj svet bude svet mogućeg iskustva;

3. naučni sistem mora se razlikovati od drugih takvih sistema, kako bi predstavljao *naš* svet iskustva, što znači da dati sistem zabranjuje svaki drugi, sa njim logički nespojiv govor o empirijskom.¹⁴

Sada da vidimo da li tumačenja društveno-političkih diskursa mogu zadovoljiti ovakvu definiciju. Što se prvog zahteva tiče, svaka konstrukcija (u našoj shemi K) već samim tim što je konstrukcija jeste nekakav sintetički sistem iskaza, koji uvek ostavlja prostor za skup svojih potencijalnih pobijača upravo iz razloga što jeste tumačenje, a ne nekakav jedino mogući *odraz* stvarnosti.¹⁵ Drugi kriterijum takođe odgovara onome što mi ovde podrazumevamo

¹¹ M. Brdar, "Totalitet i pozitivizam, Kritika filozofije i metodologije društvenih nauka u delu Karla R. Popera", Beograd, 1981, 48. str. i dalje.

¹² Isto, 45. str.

¹³ Isto delo.

¹⁴ Poper, "Logika naučnog otkrića", NOLIT, Beograd, 1973, str. 72–73. i M. Brdar, "Totalitet i pozitivizam", str. 18–19.

¹⁵ Ovo je lako objašnjivo ako uočimo da svaka hermeneutička konstrukcija zapravo ograničava jedno područje bitka dajući mu izvestan smisao, čiju istinitosnu vrednost tek potom treba preispitati. Na ovakvom stanovištu počiva uostalom i sam nacrt iznet u ovom radu.

pod konstrukcijom, s obzirom na to da društvo-politički diskursi *a priori* pripadaju empirijskom svetu, mada treba dodati da je u slučaju ovde datog metodološkog nacrtu ostavljen prostor i za kriterijume procenjivanja društveno-političkih sistema, koji nisu strogo "naučni" – odnosno, s obzirom na pluralizam vrednosti kao naše polazište, mi neki diskurs možemo procenjivati i iz ugla nekih *ne-naučnih kriterijuma*.¹⁶ Treći kriterijum naizgled odgovara svakom od zasebnih koraka naše šeme, međutim, ovde treba imati u vidu još jedan zahtev koji Popper postavlja, a tiče se upravo ovog poslednjeg uslova naučnog. Naime, Popper smatra da u jednom vremenskom periodu može postojati samo jedan takav naučni sistem koji je ujedno i prihvaćen (tj. koji *još nije opovrgnut*), upravo iz razloga što su ostali sistemi njemu protivni. Drugim rečima, Popperov metodološki pristup pretpostavlja jedan sistem u jednom vremenu kao jedino moguće, što se u osnovi suprotstavlja našem polaznom zahtevu za pluralizmom kriterijuma, odnosno za *horizontalnim* pravcem nacrtu iznetog u ovom radu. Popperova teza, usmerena pre svega na teorijske sisteme u prirodnim naukama,¹⁷ u slučaju društvenih nauka teško da može biti opravdana. Naročito kada je reč o tumačenju društveno-političkih diskursa, naprosto iz razloga pluralizma kriterijuma kao našeg polaznog zahteva, čiju smo važnost gore obrazložili. Ovde se možemo pozvati i na kritiku koju po ovom pitanju Fajera-bend upućuje Popperu,¹⁸ ističući da Popperova metodologija zahteva da se novija teorija procenjuje na osnovu starije (jer prihvatanje novog naučnog sistema poklapa se sa opovrgavanjem prethodnog). To bi u slučaju analiza društveno-političkih diskursa značilo da analiza koja polazi od drugačijeg kriterijuma nego postojeća (pri čemu neka takva aktivno važeća konstrukcija uopšte ne mora imati bilo kakve greške u svom pristupu, s obzirom na kriterijume od kojih polazi), ne može uopšte da dođe ni do kakvog izražaja iz prostog razloga što je sa postojećom nesamerljiva. Primer bi bio tumačenje nekog postojećeg društveno-političkog sistema iz ugla vrednosti koje dati sistem upravo postavlja na vrh lestvice. Time bismo, naime, isključili sva druga tumačenja koja pretpostavljaju neke druge kriterijume, odnosno koja izlaze iz okvira sistema vrednosti datog diskursa. Prema Popperovoj metodologiji, međutim, ukoliko je takvo tumačenje aktuelno, nema mesta novom, sve dok se dato ne opovrgne. Ono što je pak pitanje jeste: šta je kriterijum da sa datim tumačenjem nešto ne valja? Kod prirodnih nauka to može izgledati jednostavniji problem, jer se čini da može doći do nesklada između teorije i praktičnih rezultata. Međutim kod analiza društvenih paradigmi stvar je mnogo komplikovanija: tumačenje može savršeno odgovarati realnom stanju stvari, ali uvek posmatrano iz samo određenog ugla, tako da neslaganje teorije i prakse ne može biti dovoljan kriterijum za potpuno odbacivanje datog tumačenja, već samo na ukazivanje njegove jednostranosti.¹⁹

Time dolazimo do ključnog razlikovanja ovde datog i Popperovog metodološkog obrasca, a on se tiče funkcije metode. Naime, Popper svoju metodu vidi kao imanentni način napretka same nauke, koja upravo kritikom jedne teorije od strane druge, koja je većeg stepena univerzalnosti povećava sveukupno znanje i time se neprekidno asimptotski približava istini.²⁰

¹⁶ Veoma je diskutabilno razlikovanje nauke i ne-nauke, ukoliko se pozovemo na kritiku nauke koju npr. izlaze Fajera-bend, ukazujući na mnoge elemente na kojima nauka počiva, a koji odudaraju od strogo racionalne sheme. "Kad se radi o znanosti, um ne može biti sveopšti i ne-um ne može biti isključen." (Fajera-bend, "Protiv metode: skica jedne anarhističke teorije spoznaje", Veselin Masleša, Sarajevo, 1987, 160. str.)

¹⁷ Čak i u polju prirodnih nauka, ovaj Popperov bazični stav veoma uspešno su kritikovali Fajera-bend i Lakatoš ukazujući na uporedno postojanje rivalskih istraživačkih programa (Lakatoš), odnosno na nesamerljivost različitih naučnih teorija (Fajera-bend).

¹⁸ Fajera-bend, "Protiv metode", str. 26.

¹⁹ Slična kritika se upućuje Popperu i u okviru prirodnih nauka: jer sistem ne mora nužno biti odbačen ukoliko nešto u njemu ne valja.

²⁰ M. Brdar, "Totalitet i pozitivizam", str. 68.

Ne ulazeći u raspravu koliko ovakva slika nauke odgovara njenom stvarnom istorijskom toku,²¹ mi ćemo ostati u polju analize društvo-političkih diskursa, gde takav zahtev naprosto ne važi. Najpre, s obzirom na različite kriterijume posmatranja, očigledno je da različita tumačenja ostaju *nesamerljiva* (što i jeste razlog *horizontalnog* pravca analize) – mi kritiku možemo, dakle, imati samo vertikalno, počevši od određenog kriterijuma i na njega se dalje (kritički) nadovezujući. Međutim čak i u tom slučaju, kritika nikako ne znači odbacivanje postojećeg tumačenja, već ukazivanje na njegove slabosti. Naime, uopšte nije sporno da za svaki argument postoji kontra-argument, jedino je pitanje koji ćemo od ta dva stanovišta mi prihvatiti kad ih oba poznajemo. U tom smislu, mi ni ne možemo očekivati napredak znanja kako to Popper očekuje, već samo *napredak poznavanja* različitih mogućih pristupa, koje onda kritikujemo, ispravljamo i na taj način analiziramo. Naravno, uvek je otvorena mogućnost za nove konstrukcije, ali mi njih nikako ne posmatramo u hijerarhijskoj lestvici, već isključivo s obzirom na kriterijum od kojih polaze, i tek u tom slučaju ih dovodimo u vezu sa postojećim konstrukcijama. Ovakav pristup, dakle, zahteva da jedini razvoj ovde prisutan bude razvoj analize postojećih konstrukcija i to ne u smislu dolaženja do sve boljih (*istinolikijih*, rečeno Popperovom pričom) tumačenja, već do sve različitijih, da bi nakon takve jedne analize naše polje izbora bilo maksimalno prošireno, odnosno poznato. Ponovo da podsetimo, ovakvo anarhističko postavljane konstrukcija ne znači nikako njihovu praktičnu relativizaciju, već upravo pokušaj da tek na osnovu maksimalno detaljne analize, koja ukazuje kako na pretpostavke nekog diskursa, tako i na posledice koje iz tih polaznih osnova slede, možemo biti u stanju da se odlučimo za najodgovarajući.²²

VI. Fajerabendov epistemološki anarhizam i metoda kritičke analize

Na taj način naš pristup je sličniji postulatima Fajerabendovog *epistemološkog anarhizma*, nego Popperovog *kritičkog racionalizma*.

Fajerabend²³ zasniva, naime, koncepciju epistemološkog anarhizma kao pristupa koji bi omogućio nesmetani paralelni razvoj različitih teorija, u osnovi često nesamerljivih i često okarakterisanih kao *nenaučnih*.²⁴ Polazeći od maksime “sve je moguće”, epistemološki anarhizam dopušta različitim teorijskim konstrukcijama da se ravnopravno razvijaju, neobavezne prema bilo kojim metodološkim zahtevima i bilo kojim racionalnim ili “strogo naučnim” kriterijumima. Na svakom pojedincu je da odluči za koji će se sistem odlučiti, bila to aristotelovska nauka, mit, čarolija, religija ili neka moderna naučna koncepcija.

Sličnost nacрта datog u ovom radu i Fajerabendovog pristupa jeste u anarhističkom posmatranju teorijskih konstrukcija, odnosno kriterijuma na osnovu kojih se one izlažu. Treba imati u vidu da kriterijumi na osnovu kojih se tumači neki diskurs mogu varirati od (uglav-

²¹ Koliko Popperova slika odgovara stvarnom toku nauke, odnosno, mogućnosti da nova teorija bude većeg empirijskog sadržaja od prethodne, analizirao je i kritikovao je (da ne kažemo opovrgnuo) Fajerabend u “Protiv metode”.

²² Koje ćemo shvatanje nekog diskursa prihvatiti zavisi kako od našeg racionalnog poimanja, tako i od i-racionalnih faktora koji pri svačijem odlučivanju mogu uticati (pozadinsko znanje, kulturni kod, sistem vrednosti stečen vaspitanjem itd.). Ono što je pak bitno jeste da barem na racionalnom nivou stvari budu što više moguće izanalizirane, kako bismo uvideli posledice naših polazišta. Naravno, to ne isključuje posebnu polemiku o samom sistemu vrednosti, na osnovu kojeg pojedinac odlučuje. Ali takva rasprava izlazi iz okvira analize samih društveno-političkih diskursa i tiče se sledećeg koraka – prelaska u pragmatičku ravan; dakle ona se tiče analize ne diskursa, već našeg odlučivanja za ili protiv nekog diskursa.

²³ Pol Fajerabend (Paul Feyerabend), 1924–1994.

²⁴ Fajerabend poriče oštru razliku između nauke i ideologije, odnosno nauke i mita, ukazujući na bitne neracionalne momente kako u istorijskom razvoju nauke, tako i u samim teorijskim koncepcijama.

nom) opšte prihvaćenih vrednosti kao što su ljudska prava, preko efikasnosti, pa sve do religijskih, kulturno određenih i drugih pristupa. U polju konstrukcije ostajemo dakle neograničeni ikakvom hijerarhijom principa i vrednosti. Zato i postoji korak ka kritici da bismo sva ta stanovišta i ispitali. Naravno, kritičko preispitivanje konstrukcija uopšte ne mora (kao što bi to bilo prema Poperovom kritičkom racionalizmu) značiti i njihovo definitivno odbacivanje, već upravo uviđanje kako slabosti tako i prednosti datog tumačenja. Jer za svaki argument postoji kontra-argument, što nikako ne znači da ćemo znajući i jedan i drugi ostati neodlučni.²⁵

Fajerabend ističući razliku između epistemološkog anarhiste i skeptika, kao i političkog anarhiste, kaže: "Dok skeptik uzima da je svako gledište ili jednako dobro ili jednako loše, ili se pak uzdržava od svakog suda, epistemološki anarhist ne usteže se braniti najtrivijalnije i najneumjerenije iskaze. Dok politički ili religiozni anarhist želi ukloniti određeni oblik života, epistemološki anarhist može poželeti da ga brani, budući da on ne gaji trajnu odanost, niti trajnu averziju prema nekoj instituciji ili ideologiji. (...) nema gledišta koje je tako 'apsurdno' ili 'amoralno' da ga on neće razmotriti ili postupiti po njemu, i ni jedna metoda ne smatra se za neophodnu. Jedina stvar kojoj se on nedvojbeno i apsolutno suprotstavlja jesu sveopća mjerila, sveopći zakoni, sveopće ideje kao što su 'Istina', 'Um', 'Pravda', 'Ljubav' i ponašanje koje one povlače za sobom, premda on ne poriče da je često razborito djelovati kao da takvi zakoni (takva mjerila, takve ideje) postoje i kao da vjeruje u njih."²⁶

Razliku između ovog i Fajerabendovog pristupa nalazimo doduše u činjenici da se njegov epistemološki anarhizam suprotstavlja uopšte svakom metodu kao jedino validnom, dok ovo ipak jeste jedna metodološka koncepcija. Sa druge strane, ni naš nacrt nije metoda kojom sama nauka u svojim teorijskim konstrukcijama treba da se kreće, već metoda njihovog preispitivanja, koja za cilj ima omogućavanje što boljeg upoznavanja sa različitim shvatanjima društveno-političkih diskursa. Drugo, ovaj obrazac ostavlja otvoren prostor za različite kritičke analize novih konstrukcija, odnosno njihovog poređenja sa polaznom konstrukcijom. Naravno, ovakav pristup ne obavezuje ni jednog naučnika koji proučava društveno-političku situaciju da se podredi njegovim pravilima, već ukazuje na mogućnost maksimalne analize koju može primeniti svako ko želi da što dublje preispita takva tumačenja kao i same društveno-političke diskurse.

Ovo stoga i jeste samo *nacrt* za metodu kritičke analize i više od toga ne treba ni da bude, upravo iz razloga da bismo dopustili različitim metodološkim preispitivanjima da u njemu nađu svoje mesto.

VII. Umesto zaključka

Moglo bi se, na kraju, postaviti pitanje samokritike, odnosno, da li se dati nacrt i sam može dovesti u kritiku prema sopstvenoj shemi i tako biti odmah i osporen? Naizgled, to bi bilo vrlo lako ostvarivo ukoliko bi se već pri nekom od kritičkih osvrta (u okviru jedne takve analize) ukazalo na nezasnovanost ovakvog metodološkog pristupa iz nekog npr. ne-racional-

²⁵ Praktičan primer za to je debata u kojoj sudija, iako je čuo argumentaciju kako za tako i protiv rezolucije o kojoj se raspravlja, ipak donosi presudu, odlučivši se za jednu od njih. Paradigme iz kojih sudija prati debatu, i iz kojih donosi odluku, mogu niti različite: sudija se može postaviti kao sudija u pravom sudu koji donosi presudu, držeći se klasične pravničke maksime "niko nije kriv dok se ne dokaže suprotno"; on može imati ulogu slično izvršnoj vlasti, dkle odlučujući se pre svega između konkretne akcije koju predlaže afirmativni tim i kontra-plana negativnog tima; sudija može imati i pristup teorijskog analitičara koga pre svega zanima logička i praktična zasnovanost argumenata, odnosno koliko je njihov slučaj u skladu ili ne sa datom tezom i njenim opravdanjem; itd.

²⁶ Fajerabend, *Protiv Metode*, str. 179-180.

nog ugla (koji je dozvoljen, s obzirom na pluralizam kriterijuma). Međutim, tako nešto uopšte ne bi bila opravdana kritika ukoliko malo bolje stvari sagledamo.

Naime, moramo razlikovati metodološki nacrt kao meta-nivo od samih kritičkih analiza koje bi bile objekt-nivo (a koje i same jesu meta-nivo u odnosu na političke diskurse na koje se odnose). U tom smislu, svaka kritika mora ostati u okvirima istog nivoa, odnosno ona ne može biti upućena iz objekt u meta-nivo. Tako i ovaj metodološki nacrt možemo posmatrati kao jedan potencijalni objekt nekog meta-nivoa koji bi se bavio kritičkom analizom metodoloških pristupa. U okviru jednog takvog nivoa, metodologija ovde izneta mogla bi biti kritikovana. Međutim, ukoliko smo doneli *odluku*, s obzirom na razloge iznete na početku ovog rada, da se prihvatimo analize prema ovom nacrtu, mi kritiku istog iz njega samog ne možemo uputiti. Jer ta odluka čin je koji pripada performativno-pragmatskom području (kao što i konačno prihvatanje nekog tumačenja datog diskursa pripada tom polju), i može se kritikovati na drugom, meta-nivou, koji se bavi upravo kriterijumima prema kojima se metodologije kritičke analize prihvataju, odnosno odbacuju.

Konačno, postavlja se i pitanje praktične realizacije ovakve metodologije. Da li njena primena zahteva beskonačno analiziranje s obzirom na beskonačne mogućnosti kriterijuma tumačenja društveno-političkih diskursa? Naravno da je odgovor na ovo pitanje negativan. Ovaj nacrt zapravo ne ograničava ni jednu pojedinačnu konstrukciju više od toga da se drži date šeme: konstrukcija – kritika – alternativna konstrukcija, pri čemu se analiza mora nastaviti dalje, kako ovaj nacrt predviđa, ali se zato mora imati u vidu da je takva analiza samo segment u okviru jedne ovakve metodološke strukture. Drugim rečima, svaki kritičar mora imati u vidu da je njegovo tumačenje *samo jedno od mogućih*: da ono i samo može biti kritikovano (tj, da nije nikako apsolutno neopovrgljivo), kao i da ono polazi samo od određenog broja kriterijuma, dok neke druge izostavlja (tj. da uvek ostaje parcijalno tumačenje, zbog mogućnosti sagledavanja datog diskursa iz drugih uglova). Time se ostavlja mogućnost da zahtevi ovog nacrta budu potencijalno zadovoljeni, a to je sasvim dovoljno, jer se analiza ne vrši nasuprot njima.

Naravno, utoliko bolje ukoliko se u okviru jedne analize nađe više različitih pristupa i više samokritičkih osvrta, ali bilo bi nerealno tako nešto očekivati od svakog kritičara. Dovoljno je da se ostavi prostor za potencijalni nastavak analize u okviru date sheme, a drugi će to već obaviti.

LITERATURA

- Karl Popper (1973) **Logika naučnog otkrića**, Nolit: Beograd.
- Milan Brdar (1981) **Totalitet i pozitivizam, Kritika filozofije i metodologije društvenih nauka u delu Karla R. Popera**, Beograd.
- Milan Brdar (1981) **Megaideologije i problem sinteze: ka kritičkoj revalorizaciji društveno-naučnih paradigmi**, *Theoria*, 35, no. 1, Beograd.
- Pol Fajrabend (1987) **Protiv metode: skica jedne anarhističke teorije spoznaje**, Veselin Masleša: Sarajevo.
- Roy Wood & Lynn Goodnight (1994) **Strategic Debate**, Lincolnwood: Illinois, USA.

ACTUALITY OF POPPER AND METHODOLOGY FOR ANALYSIS OF SOCIO-POLITICAL DISCOURSES

(a sketch of methodology for critical analysis of
socio-political discourses)

Dunja Šešelja

Faculty of Philosophy, Novi Sad

This paper discusses the methodological problem of critical analysis of modern socio-political paradigms, attempting to reveal methodological mistakes which most critiques make, and aiming to construct an analytical structure that should enable avoiding them. Each analysis must start with some (hermeneutical) perspective, and therefore, with some criteria. While socio-political discourses of the modern world are based on variety criteria, common values – such as freedom, justice, truth – being polysemantic, cannot be taken as universal principles, they require additional criteria to be defined. Consequently, a final position for critical analysis, i.e. a final meta-approach, is not possible. Furthermore, stating a foundation of such a final position would directly lead to a new ideological approach, closed to any critique. Thus, the analysis should be based on a pluralism of criteria and have an ability to become an object of the next critique within the same methodological perspective.

The structure of critical analysis based on these principles would consist of three principal steps: construction, critique and alternative construction, with each alternative construction being the object of a new critique. Hence, an analysis can follow a vertical line (from construction to critique), and a horizontal line (according to the pluralism of criteria as starting and self-reflecting points of each analysis).

This sketch seems to be similar to Popper's schema: Problem — Tentative Solution — Error Elimination — New Problem, which is used to describe the method of development of science in general. Thus, the author is questioning validity of Popper's approach applied to critical analysis of socio-political discourses. Essential differences between Popper's theory and the methodological sketch given in this paper imply that Popper's approach is in this case inappropriate. Furthermore, methodology for critical analysis of socio-political discourses, which satisfies requests set at the beginning of the paper, is closer to the bases of Feyerabend's epistemological anarchism, which is radically opposite to Popper's critical rationalism.

Key words: ANALYSIS, DISCOURSE, SOCIO-POLITICAL, METHODOLOGY, CRITIQUE, KARL POPPER, PAUL FEYERABEND